

ГОДИНЕ ГЛАДИ У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ 1914–1918.

Сажетак: Почетак аустроугарске агресије на Краљевину Србију љета 1914. године уједно је означио усвајање низа политичких и економских мјера од стране аустроугарских власти које су имале за циљ да у позадини фронта обезбједе ред и мир, омогуће несметано снабдијевање војске на фронту, очувају висок ниво јавне подршке ратним операцијама те онемогуће или санкционишу било какву врсту јавног незадовољства или подршке непријатељу. Подручје Босне и Херцеговине представљало је људску и сировинску базу за вођење дугог и исцрпљујућег рата. Ратна разарања, војне мобилизације радно способног дијела становништва и велики број издјеглица оставили су временом села и градове без довољно радне снаге, па су жене, дјеца и ратни заробљеници били принуђени замијенити мушкарце у индустрији или приликом обављања пољопривредних послова. Глађу и сиромаштвом су током рата најтеже биле погођене социјално осјетљиве категорије, нарочито дјеца.

Кључне ријечи: Босанска Крајина, Босна и Херцеговина, Први свјетски рат, глад, сиромаштво, издјеглице.

Како би што ефикасније помогле војсци на фронту и обезбједиле материјалну подлогу за вођење рата, аустроугарске власти су упоредо са општом мобилизацијом, проглашеном 25. јула 1914. године,¹ отпочеле са преласком на ратну привреду.² Истовремено је усвојен низ политичких одлука које су превасходно имале за циљ да пасивизирају српску заједницу и ограниче или сасвим забране дјелокруг рада српским националним друштвима и организацијама те из јавног живота уклоне угледне појединце, посебно из редова интелигенције.³

Иза решетака су водили свака шала или неумјесан коментар на рачун мобилизације или неуспјеха аустроугарских операција на фронту, о чему свједоче стотине пресуда војних судова. Тако је, примјера ради, Лука Личина из околине Босанског Новог ухапшен након што је 1914. године мобилисан у војску, јер је пред једном кафаном у Хамбаринама испијајући ракију из стакленке погледао у флашу и

¹ У Босни и Херцеговини је током рата мобилисано или на друге начине стављено у војну службу 300.000 људи, што је приближно 15% од укупног броја становника покрајина. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Knj. 1.* (Sarajevo: Institut za istoriju: Oslobođenje, 1990), 70–72.

² Đorđe Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini: 1914–1918.* (Banja Luka: Nezavisni univerzitet, 2011), 172.

³ Детаљније код: Боривоје Милошевић, *Српска православна црква и свештеништво у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату* (Вишеград: Андрићев институт, Одељење за историју, 2016).

изјавио: „Ово је Фрањо Јосип, ја ћу га попиту у кап, живио краљ Петар“, а потом је опсовао цара.⁴ Занимљиво је како се пред судом нашао хоџа Ибрахим Лемеш који је у Босанском Петровцу наговарао неког сељака да се преда српској војсци на фронту.⁵ Мурат Шувалић из Босанске Крупе је у љето 1916. године ухапшен јер се нашалио са мобилисаним комшијом Сулејманом Пашалићем: „Ова ће држава пропасти кад у војску узима мене овако шепавог, а тебе тако мршаваг“.⁶

Окружна област Бања Лука је на дан аустроугарске објаве рата Србији упутила свим котарским испоставама окружницу којом је затражила да се становништво, због недовољно расположиве радне снаге, врати патријархалном начину обраде земље у којем жене требају замјењивати мобилисане мушкарце.⁷ Влада је била принуђена да 1915. године нареди да школску дјецу, која су код куће или у трговини замјењивала очеве, треба ослободити обавезног похађања наставе. Дозвољено је скраћивање наставе како би дјеца могла помоћи при обради земље. Због оскудице радника напоменуто је да би било пожељно да учитељи са школском дјецом „прискоче у помоћ“.⁸ Недостатак радника у индустрији приморао је власти да касније током рата усвоје одлуку о ангажовању ратних заробљеника као радне снаге.⁹ Земаљска влада упутила је допис свим окружним властима октобра 1914. године да се пољопривредни послови свуда морају обавити успјешно, без обзира на ратно стање. Окрузи су позвани да једнако ефикасно обаве бербу воћа и кукуруза те вађење кромпира. Народу је наређено да што дуже, тј. док вријеме дозвољава, напаса стоку те тако штеди храну за зиму. Пољски радови су се морали извршити код свих кућа гдје су мушкарци били у рату за шта се требао побринути сеоски старјешина, под пријетњом новчане казне.¹⁰ Упркос предузетим мјерама, из године у годину смањивао се обим обрађене земље па је, примјера ради, 1918. године од укупне површине зиратне земље чак 60% било необрађено.¹¹

Влада у Сарајеву настојала је низом мјера спријечити неконтролисано повећање цијена животних намирница и ширење црне берзе, па је због ванредних прилика више пута током рата одређивала максималне цијене жита и брашна. Министарство унутрашњих послова у Бечу издало је 1915. године упутства о поступању са основним животним намирницама којима је наложена строга штедња хране и горива. У упутствима је наведено како месо и месне прерађевине није нужно јести сваки дан те да се потрошња масти, као једне од најскупљих намирница, морала максимално ограничити. Препоручено је да се хљеб прави мијешањем пшеничног

⁴ Архив Републике Српске, Бања Лука (даље АРС), К. и. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, К. 4/1915.

⁵ *Исто*, К. 414/1915.

⁶ *Исто*, К. 284/1916.

⁷ Ђорђе Микић, *Бања Лука на Крајини хвала* (Бања Лука: Општина Бања Лука: Институт за историју, 1995), 394.

⁸ Бојан Вујчић, *Стварање стјановника Босанске Градишке у райиној 1915. години (с освртом на појор Арад)* (Градишка: Завичајни музеј, 2015), 38–39.

⁹ Архив Босне и Херцеговине, Сарајево (даље АБиХ), ЗМФ, БХ, през. бр. 1.639/1917.

¹⁰ Бојан Вујчић, *Почетак Првог свјетског рата и његов утицај на живот у Босанској Градишци* (Градишка: Завичајни музеј; Бања Лука: Истраживачки центар „Искон“, 2014), 28.

¹¹ Seka Brkljača, „Dirigovani društveni život grada u totalnom ratu – Sarajevo od 1914. do 1918. godine“, *Prilozi*, br. 46, (2017), 107.

брашна са кромпиром, јечмом или кукурузом.¹² Власти су налагале црквеним властима да становништву препоручи максимално редуковање трошкова око Крсних слава, а 1916. године обиљежавање вјенчања и крсних слава ограничено је на свега један дан.¹³ Принос најважнијих житарица био је 1916. године скоро двоструко мањи у односу на 1914. годину. Суша из 1917. године утицала је на драстично смањење приноса, који је достигао тек трећину предратне производње.¹⁴ Потребе земље су 1917. године износиле су 21.158 вагона жита, док је укупно добијено 10.807 вагона.¹⁵

Међу српским становништвом Бањалучког округа у јесен 1914. године кружила је парола: „Причекати с плаћањем пореза док се не види исход ситуације“. Власти су ове гласине тумачиле као очекивање побједе Србије, па су порез наплаћивале одвођењем стокe.¹⁶ Земаљска влада је крајем 1914. године због повећане потребе за теглећом марвом упозорила окружне области да се спријече извоз коња из Босне и Херцеговине у оне земље са којима је Аустроугарска монархија била у рату.¹⁷ Одузимање стокe у корист војске изазивало је негодовање код сељака у Босанској Крајини, а многи су због протеста били лишени слободе. Тешо Тинтор, из околине Приједора, ухапшен је зато што је 1915. године изјавио како је Франц Јозеф обични сиромаш јер од сељака отима волове како би прехранио војску.¹⁸ Јусуф Поздерац из Цазина пријавио је исте године осморо својих кметова јер су одбијали да му плате хак. Том приликом му је сељанка Боја Рајак рекла: „Што си дошао, ја не дам ни цару ни краљу ни жандару ништа док не дођу моји синови од војништва“.¹⁹ Незадовољство у народу, посебно у редовима сељаштва, које је чинило 87% од укупног становништва у Босни и Херцеговини, било је нарочито изазвано сталним реквизицијама сијена и сламе, што је тешко погађало онај дио становништва који је живио од сточарства. Реквизиција се вршила по најнижим цијенама, па је тако сијено узимано за свега 13 хелера по једном килограму, док му је тржишна цијена била 1,20 до 1,50 круна.²⁰

О размјерама неопходне штедње свједочи наредба Земаљске владе која је крајем 1915. године забранила производњу, трговину и потрошњу пекмеза од шљива без претходне дозволе из Сарајева.²¹ Војна управа је истовремено наредила да се ракијски казани који нису били у употреби могу реквирирати за потребе војске.²² С тим у вези, власти су повеле истрагу против тежака Ристе Гороње из котара Босански Нови који је

¹² *Sarajevski list*, br. 29, 29. januar 1915.

¹³ Радован Пилиповић (прир.), *Српска православна црква у Првом светском рату 1914–1918. Одабрана докумената* (Београд: Архив Српске православне цркве, 2014), 89.

¹⁴ Salkan Užičanin, „Privredne prilike u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog rata“, *Historijska misao*, 2, (2016), 72.

¹⁵ Владимир Ђоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914–1918.* (Београд: Сарајево, 1920), 225.

¹⁶ Ђ. Микић, *н. г.*, 397.

¹⁷ АРС, ОО БЛ, пр. др. 14.968, 14. XI 1914.

¹⁸ АРС, К. и. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, К. 18/1915.

¹⁹ *Истио*, К. 437/1915.

²⁰ Нусрет Шехић, „Превирања на селу и у радничком покрету у Босни и Херцеговини поткрај Првог свјетског рата и у првој години новостворене Краљевине СХС“, *Прилози*, 22, (1986), 131–176.

²¹ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – godina 1915.* (Sarajevo: Zemaljska vlada 1915), 293.

²² АРС, ОО БЛ, др. 117.030/LV, 10. VII 1915.

марта 1915. изјавио: „Боже помози краљу Петру и краљу Николи, а избави нас Србе од ових зулумџара који нас порезом на ракију и другим потешкоћама упропаштавају“.²³ Саво Ећимовић из Маглајана је маја 1915. године у једном млину на Сави рекао:

„Овдје у Босни није добро, хоће Швабо све да себи узме и да нас глоби и наша дјеца не имаду шта јести, наш цар не иде у шетњу као краљ Петар већ увијек сједи код куће, то није добро, он неће овамо нама у Босну доћи да види нашу сиротињу“.

Осуђен је на годину и пет мјесеци затвора.²⁴ Милош Бабић, повратник са фронта у Галицији, ухапшен је због ширења дезинформација јер је децембра 1914. године говорио да је аустроугарска војска на фронту стално била гладна.²⁵

Снажна суша која је 1917. године погодила Босну и Херцеговину изазвала је талас несташница који се осјетио и наредне године. Земаљска влада је још крајем 1916. године због оскудице масти и уља препоручила сакупљање буковог и храстовог жира као једне врсте надомјестка у људској исхрани. Од учитеља се тражило да међу становништвом пропагирају ову акцију у коју је требало укључити и школску дјецу. Уколико су букове и храстове шуме биле даље од школа, дјецу је требало привремено ослободити наставе да би могла брати жир.²⁶ Крајем јула 1917. године посланик Хрватско-српске коалиције и делегат Угарског сабора Гвидо Хрељановић извјестио је угарску владу о терору над српским становништвом у Босни и Херцеговини због којег је тамошње становништво масовно умирало од глади.²⁷ Прехрана становништва била је веома отежана у срезовима Кључ, Босански Петровац и Босанска Крупа. Осим Босанске Крајине, суша је најтеже посљедице оставила на простору Херцеговине, гдје је због глади било отежано похађање наставе у школама. Док су одрасли мушкарци махом били мобилисани у војску, код кућа су остале жене и старци који нису били у стању обрађивати земљу.²⁸

Сељаци су у околини Приједора у зиму 1917/1918. године сакупљали букову кору за прављење хљеба.²⁹ Српски свештеник Милан Карановић присјећао се како је Октобарска револуција код српског становништва пољуљала вјеру у побједу Енглеске и њених савезника. Зима је те године била, према његовим записима, веома мучна, а многе сеоске породице су гладовале. Карановић је био принуђен да се задужује код зеленаша јер осиромашени сељаци нису имали чиме да плаћају вршење вјерских обреда.³⁰ Савременик доба, прота Милан Илић, наводи да је као посљедица суше у прољеће 1917. године становништво мучила тешка глад, па је народ у планинским крајевима брао и

²³ АРС, К. и. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, К. 148/1915.

²⁴ *Истио*, К. 214/1915.

²⁵ *Истио*, К. 19/1915.

²⁶ *Spomenica o patriotskom radu nastavnih zavoda u Bosni i Hercegovini za Svjetskog rata* (Sarajevo: Zemaljska vlada, 1916), 21–22.

²⁷ Hrvoje Malčić, Mislav Gabelica, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, urednici Stipe Tadić i Marinko Šakota (Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2009), 240.

²⁸ АБиХ, ЗВ, др. 191.855/1918.

²⁹ Ђ. Mikić, *н. г.*, 452.

³⁰ Културно-омладински центар, Нови Град (даље КОЦ), Легат Милана Карановића, необјављена грађа. *Доживљаји током Првој свјетској рати, од 1914. године до Ослобођења*.

јео разне траве, нарочито дивљи лук. Прота наводи како је на улици сретао велики број билиједих и испијених лица. Илићеву кућу често су посјећивали изгладњели парохијани:

„Долазиле су жене, поздравиле се и остале ћутећи код врата. Није их требало питати зашто су дошле, глад их је дотјерала. Гладне оне, гладна дјеца код куће. Нисмо могли спасти тај свијет, али никога нисмо одбили. Пружили би им добар комад хлијеба, или брашна, а ако није било брашна, онда жита“.³¹

Иво Андрић је истим поводом записао:

„Априла мјесеца године 1917. када је држава дијелила свакој кући кило кукурузна брашна на тједан и када су људи појели сваку травку која се помолила из земље, и кад су почели јести кочањ од кукуруза и срж од зовике и јаворову кору и док нису почели редом умирати, тога априла мјесеца су измилела на улице безбројна дјеца. Не знам како је било те године са врапцима и љиљанима, али је ту дјецу очито Бог заборавио“.³²

У једном чланку који је пренио и *Глас слободе* аугуста 1917. године аутор износи став да ниједном народу у монархији издржавање није било теже. Истакао је жалосну чињеницу да је забиљежено више случајева смрти због глади. Критковао је угарску владу што није давала довољно за прехрану Босне, иако је њено становништво „како на фронти тако и у позадини извршило своју дужност према цару и царевини на такав начин, као једва који други народ монархије, (...). Босански војник, био он Муслиман, Хрват или Србин, вели даље, борио се свудје гдје је постављен таквом храброшћу и лавовском смјелошћу да је изазвао дивљење свих фактора, све до највишег ратног Господара (...) али све то није га могло спасити од тешке оскудице и гладовања мада је плодна и богата Хрватска и Угарска тако близу“.³³

Сиромашно становништво испомагало се тако што је путовало у Срем или Бачку гдје је куповало кукуруз и пшеницу и носило је кући. Међутим, пошто је власт забранила извоз хране из једне покрајине у другу, мало ко је успијевао да купљену храну допреми кући. На жељезници, посебно на станицама у Винковцима и Суњи, жандарске и војничке контроле плијениле су жито.³⁴ Крађе, шверц и ситан криминал били су за многе једини излаз из сиромаштва и начин да прехране своје породице. Дубички свештеник Славко Вујасиновић биљежи тим поводом:

„Крало се све. Не само марва, перад, него и пожњевено жито у снопу, сијено у откосу, кукуруз на стабљизи – са пуним колима, воће и поврће, пчеле и конопље.

³¹ Milan Plić, *Opraštanje sa životom jajačkog пароха* (Banja Luka: Nezavisni univerzitet; Jajce: Društvo za zaštitu kulturno-povjesnih i prirodnih vrijednosti, 2011), 136.

³² Мара Шовљаков, *Глас у Босни и Херцеговини и смеишање 10.000 деце у Карловачку митрополију 1917–1920* (Бања Лука: Архив Републике Српске; Удружење архивских радника Републике Српске; Нови Сад: Архив Војводине; Ужице: Историјски архив, 2021), 67.

³³ *Glas slobode*, br. 6, 4. avgust 1917; Salkan Užičanin, „Preživjeti rat – prehrambene muke stanovništva Bosne i Hercegovine 1917. godine“, *Historijska misao*, 8, (2024), 71.

³⁴ М. Шовљаков, *н. г.*, 71.

Крали су и сиромашни и богаташи. Крали су једни од других, село од села. Сиромашни су крали да би имали, а богати зато да би своје сачували“³⁵

О размјерама економске кризе говори податак да је маја 1917. године градишки котар скоро сасвим остао без соли, прецизније остало је још 500 кг за цијели срез.³⁶ Градско поглаварство Градишке упозорено је да се маст и месо морају знатно мање трошити, на шта су посебно упозорени хотелијери и угоститељи.³⁷ Многи сељаци су настојећи да преживе сакривали жито, одбијајући да га добровољно предају надлежним властима, иако је управа пријетила да ће најстроже поступати са свима који би сакривали храну.³⁸

Како је глад током 1917. године све више узимала маха, црквене власти су одлучиле дати опрост вјерницима од законом прописаних постова. Парохијско свештенство је појашњавало народу у цркви и на већим зборовима да и у посне дане треба трошити више мрсне хране.³⁹ Становништво је упућивано да мањак кукуруза и кромпира надокнади употребом корјења од папрати.⁴⁰ Црквене власти су упозоравале вјернике да су се приликом прославе крсног имена трошиле прекомјерне количине хране и пића. Велики Управни и просвјетни савјет у Сарајеву покушао је стати на крај оваквим обичајима. Од подручног свештенства је тражено да опомињу вјернике да је у ратним данима свако непотребно састајање народа строго забрањено, па се ни Крсне славе не смију славити тако да се поједине куће приликом прослава међусобно посјећују. Вјерници је уједно требало да се уздржавају од неумјереног уживања у јелу и пићу. Упркос томе, многи Срби нису марили за овакве наредбе па су дружењем по приватним кућама будили сумњу аустроугарских власти.⁴¹

У Босни и Херцеговини је током рата основан низ фондација, заклада, друштава која су имала за циљ прикупљање помоћи за породице рањених или погинулих аустроугарских војника, а учешћем у тим акцијама грађани је требало да докажу своју „поданичку вјерност“. Од владика Српске Цркве очекивало се да тим поводом утичу на свештенство и вјернике, а посебно у вези с уписивањем ратних зајмова. „Како војник на бојном пољу неуморно и до задње капље крви устраје, тако такођер не смију ни они, који су остали код куће, клонути, него државу у овом силном хрвању са свим средствима подупријети. Немојте оклијевати, немојте бити плашљиви, не закопавајте и не скривајте ваш новац“, наводи се 1915. године у позиву грађанима Босне и Херцеговине за упис ратног зајма.⁴² Власти су током рата настојале максимално промовисати потребу уписа ратних зајмова, али су зајмови како је рат одмицао, а грађани све више сиромашили, биљежили све мањи финансијски ефекат,

³⁵ Славко Вујасиновић, *Срби као њишице – мемоари*, приредио Симо Брдар (Бања Лука: Глас српски, 1994), 142.

³⁶ Архив Завичајног музеја, Градишка (даље АЗМГ), АО, од 1880–1936. године, св. 55, 5028/17, 23. мај 1917.

³⁷ АЗМГ, АО од 1880–1936. године, св. 55, 5022/17, 23. фебруар 1917.

³⁸ Б. Милошевић, *н. г.*, 186.

³⁹ *Истио*, 191.

⁴⁰ Архив Митрополије Дабробосанске, Сарајево (даље АМД), Несређена дигитализована грађа, Окружница Земаљске владе, бр. 37.112, 6. март 1917.

⁴¹ *Вјесник*, Сарајево, бр. 3, 1. септембар 1917.

⁴² *Sarajevski list*, бр. 145, 11. мај 1915.

упркос нападној медијској кампањи, која се, према неким мишљењима, граничила са присилом.⁴³ У штампима су често изношени примјери саможртвовања појединаца у корист монархије са намјером да се становништво потакне на сличне акције. Прославе рођендана чланова владајуће династије и друге државне свечаности кориштене су као zgodна прилика за прикупљање добровољних прилога за војску.⁴⁴

Ипак, власти нису биле сасвим задовољне ангажовањем Срба у хуманитарним акцијама које су имале за циљ помоћ војсци на фронту, напомињући да је српско становништво симпатисало непријатеља.⁴⁵ Становништво је што због материјалне оскудице, што из политичких побуда, нерадо уписивало ратне зајмове. Критика на рачун уписа ратног зајма водила је по хитном поступку иза решетака.⁴⁶ Многе пропагандне активности аустроугарских власти биле су током рата усмјерене према школској дјечи. Власти су увеле обавезу читања школске молитве за побједу царског оружја. Будући да је молитва „врло подесна, да у чистој дјечијој души развија и јача љубав, вјерност и оданост према своме узвишеном владару“, влада у Сарајеву је наредила на настава у свим народним основним школама и прије и после подне почиње овом молитвом.⁴⁷ Од школске дјеце се тражило да учествују у акцијама прикупљања божићних поклона за рањене и болесне војнике јер се очекивало да ће овакве акције јачати љубав школараца према војсци и монархији. Окружница Земаљске владе из септембра 1915. године под називом „Школа и рат“ може се тумачити у контексту манипулације дјецом школског узраста. У овом документу посебно је наглашено да „догађаји садашњег свјетског рата треба да оставе у дјечијој души сталан траг и јаке династичке и патриотске осјећаје“.⁴⁸ Народним основним школама у градишком котару је новембра 1917. године упућена окружница за сакупљање рубља за војску.⁴⁹ Истовремено се настојао интензивирати рад на „патриотском сакупљању старог папира“, коверти, новина и картона.⁵⁰ Занимљив примјер политизације школства је окружница о обући са дрвеним ђоновима, у којој се наводи:

„Ради ратних догађаја коже за обућу све је мање. Ипак витешка војска, која већ трећу годину не уступа ни корака многобројним непријатељима, мора да има добру обућу. Стога војне власти купе сву кожу за своје потребе. Цивилно становништво може издржати за вријеме ванредних прилика и са обућом са дрвеним ђоновима и са поправцима старих ципела. Стога нека се упућује школска младеж досљедно сваком zgodном приликом, да чува што може боље и одјећу и обућу и да носи обућу само са дрвеним ђоновима“.⁵¹

Основне и средње школе биле су током рата мјеста на којима су се редовно

⁴³ S. Brkljača, *n. d.*, 99–116.

⁴⁴ Б. Милошевић, *н. г.*, 168.

⁴⁵ Ђ. Микић, *н. г.*, 182.

⁴⁶ Б. Милошевић, *н. г.*, 172.

⁴⁷ *Истио*, 180; *Врбаске новине*, бр. 82, 2. март 1933.

⁴⁸ АЗМГ, АО 1880–1936, св. 40, 3.533/1915.

⁴⁹ АЗМГ, АО 1880–1936, св. 54, 4.980/1917.

⁵⁰ АЗМГ, АО 1880–1936, св. 54, 4.973/1917.

⁵¹ АЗМГ, АО 1880–1936, св. 56, 5.133/1917.

одржавала тзв. патриотска предавања која су за циљ имала јачање патриотских осјећаја међу најмлађима, величање успеха аустроугарске војске на фронту и прикупљање хуманитарне помоћи.⁵² У односу на раније поменуте, остале школске и вјерске активности и прославе налазиле су се током рата под будном контролом политичких власти, а посебно обиљежавање Св. Саве.⁵³ Од српског свештенства је захтјевано да током рата на Видовдан редовно одржава парастосе Францу Фердинанду и његовој супрузи, док је служење других парастоса по црквама тог дана било забрањено.⁵⁴ Црквене власти су од подручног свештенства тражиле да у току литургија у цркви помињу имена палих и одликованих аустроугарских војника како би се међу становништвом сачували висок патриотски дух и поштовање према аустроугарској војсци.⁵⁵

Ратно исцрпљивање и велике потребе војне индустрије за металима приморали су Земаљску владу да изда уредбу о потраживању црквених звона у ратне сврхе. Изузетак су представљала звона од великог умјетничког и историјског значаја.⁵⁶ Митрополит Василије Поповић препоручио је свештенству крајем 1915. године да властима поводом овог питања у потпуности изађе у сусрет. „Гдје пак има више звона, ту би се могла изјавити жеља, да макар једно звоно остане, али ако би и оно потребно било, не треба га жалити, већ и њега за одбрану домовине драговољно препустити“, наводи се у окружници.⁵⁷ Бањалучки округ је средином 1915. године позвао све грађане на „патриотско сакупљање метала“ те да металне предмете предају најближој војној или политичкој власти.⁵⁸ Ипак, нису сва скинута звона завршила тамо гдје су то војне власти планирале. Звоно са цркве у Тишковцу, селу у западној Босни, пренесено је у оближњи Книн, одакле је требало возом бити транспортовано до Сплита, али тамо никада није стигло. Проти Николи Скакићу из села Пећи, недалеко од Тишковца, 1916. године обратио се сељак Ђуро Родић из Тишковца тражећи

⁵² АБиХ, ЗВ, през. бр. 30.707, 8. II 1916; *Исјео*, през. бр. 4.568, 7. I 1916; *Исјео*, бр. 57.258, 24. III 1916; *Исјео*, бр. 53.639/16.

⁵³ Управитељ Велике реалне гимназије у Бањој Луци известио је Земаљску владу да у школи никада није одржана Светосавска прослава већ су православни ученици под надзором наставника одлазили у цркву, а потом у српску школу гдје се дијелила панахија (зашећерена пшеница), након чега би се разилазили; АБиХ, ЗВ, Изјава Управитеља Велике реалне гимназије у Бањој Луци, без броја, 15. мај 1916. Удовољавајући наредби Земаљске владе од 6. марта 1916. године, Дирекција Трговачке школе у Ливну јавља да се у тој школи никада није одржавала Светосавска свечаност већ су ученици под надзором власти одлазили у цркву па у српску школу која је организовала прославу. Директор није дозвољавао ученицима ове школе учествовање у прослави; АБиХ, ЗВ, Изјава директора Трговачке школе у Ливну о светосавским свечаностима, без броја, 15. мај 1916. Дирекција Велике гимназије у Тузли извјестила је да је Свети Сава прослављан у свечаној дворани школске зграде „последњих година“, али да 1916. није обиљежен у школи већ је само организована служба у цркви те се није пјевала ниједна од српско-православних пјесама које су се иначе пјевале у цркви и школи приликом Светосавских свечаности; АБиХ, ЗВ, Изјава Дирекције Велике гимназије у Тузли о светосавским свечаностима, без броја, 16. мај 1916.

⁵⁴ Архив Српске православне Епархије Зворничко-тузланске, Бијељина (даље АСПЕЗТ), Дигитализована грађа, Српски-православни митрополит бањалучки и дихаћки, бр. 111, 5/18. 6. 1915.

⁵⁵ АМД, Несрећена дигитализована грађа, Окружница митрополита дабробосанског Евгенија Летице, бр. 349, 1/14. август 1916.

⁵⁶ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – godina 1918.* (Sarajevo: Zemaljska vlada, 1919), 61–62.

⁵⁷ АСПЕЗТ, Дигитализована грађа, Српски-православни митрополит бањалучки и дихаћки, бр. 295/1915; Б. Милошевић, *н. г.*, 158.

⁵⁸ АЗМГ, АО од 1880–1936. године, св. 45, 4012/15, 20. јун 1915.

благослов да украде црквено звоно које се у том тренутку налазило на жељезничкој станици у Книну. Родић и неколико пријатеља успјели су на дрвеним гредима подићи тишковачко звоно и сакрити га у оближњу гомилу шљунка. Звоно је крајем рата извађено из шљунка и враћено у Тишковац.⁵⁹

Од почетка првих ратних операција простором Босанске Крајине кретао се велики број војних бјегунаца и дезертера, који су се повремено крили код локалног становништва. Против Марије Шмит и Катарине Јанковић из села Винска септембра 1915. године покренута је истрага због пружања помоћи руском заробљенику који је у Босну и Херцеговину дошао из Славоније.⁶⁰ Тројица сељака из Бакинаца, Мирко Ковачевић, Стево Вујнић и Лазо Милошевић, ухапшени су јер су 1915. године пружили помоћ групи руских ратних заробљеника побјеглих из Загреба, који су намјеравали доћи до Србије.⁶¹ Како се рат продужавао, број војних бјегунаца бивао је све већи, па су уз сиромаштво и беспарицу становници Босанске Крајине током 1918. године живјели у непрестаном страху од војних дезертера који су се организовали у наоружане банде – тзв. зелени кадар. Одметници су отимали стоку, животне намирнице и новац, кријући се у шумама из којих су полазили у пљачку. Власти су маја 1918. године донијеле одлуку да се у Бањалучком округу најстроже поступа према војним дезертерима.⁶² Према једном извјештају из 1918. године, дезертери и војници на одсуству починили су многобројне пљачке, провале и крађе стоке. У току 1915. године у Бањалучком округу почињена су тек 84 кривична дјела, током 1916. године 180, а само у прва два мјесеца 1918. године чак 201 кривично дјело.⁶³ Жандармерија је током августа 1918. привела 6.800 дезертера, војника који су прекорачили одсуство и ратних заробљеника. У срезу Босанска Градишка образоване су двије наоружане групе дезертера и једна у срезу Босанска Дубица. У прњаворском срезу дезертери су пљачкали становништво наносећи му штету од 10.000 круна. У босанскодубичком срезу је августа 1918. године дошло до сукоба жандармеријске патроле са дезертерима, при чему је један жандарм рањен, а други убијен.⁶⁴ За подстрекаче побуна и предводнике одметнутих јединица била је предвиђена казна стрељањем. Уколико се радило о већем броју побуњеника, ту казну је требало извршити на сваком десетом човјеку који би био одређен жријебањем.⁶⁵ Највећу главобољу властима изазивала је банда дезертера Саве Зорића, која је у околини Бање Луке, Босанске Градишке и Прњавора те на подручју Козаре и Просаре, оперисала још од 1915. године. Зорић је имао разгранату мрежу јатака захваљујући којој је успјешно избјегавао војне и жандармеријске потјере. Зорић се временом толико осилио да је крајем 1918. године нападао чак и јединице српске војске која је на позив Народног вијећа ушла у Босну и

⁵⁹ *Полиџика*, бр. 11.695, 22. децембар 1940.

⁶⁰ АРС, К. у. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, К. 361/1915.

⁶¹ *Исто*, К. 363/1915.

⁶² Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, 421.

⁶³ Zijad Šehić, „Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Austro-Ugarske monarhije u posljednjoj godini rata“, *Historijska tražanja*, бр. 3, (2009), 26.

⁶⁴ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 824/1918.

⁶⁵ Richard Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, *Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie, 1918*, Bd 1 (Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1974), 31.

Херцеговину.⁶⁶ Зорић је у тим сукобима погинуо, а више његових другова је рањено и ухапшено.⁶⁷ С обзиром на учестале случајеве самоповређивања војних обвезника, Земаљска влада донијела је 1917. године одредбе о строгој контроли промета робе са отровним материјалом јер су војни обвезници убризгавањем инјекција са отровним садржајем на дуже вријеме избјегавали одлазак на фронт. Убризгавање таквих материја у организам изазивало је тешке упале, које су захтијевале вишемјесечни болнички третман. У љето 1918. године власти су као најважније разлоге дезертирања војника означиле незадовољство ситуацијом на фронту и глађу која је владала међу војницима. Војници су добијали дневно по 300 до 500 грама хљеба, а за доручак и вечеру најчешће само кафу. Официри су били боље снабђевени, што је код војника изазивало велико незадовољство.⁶⁸

Као дио народне интелигенције, блиско повезане са народом и његовим потребама, српско свештенство и учитељство током рата власти су означиле за антидржавне и велеиздајничке елементе, па је упркос бројним изјавама поданичке лојалности⁶⁹ било изложено суровој политичкој репресији. Многи су током рата били изведени пред судове, узети за таоце, интернирани, затворени или депортовани у неке од логора широм Аустроугарске.⁷⁰ Забрана рада српским школама оставила је многе српске учитеље и свештенике без посла и примања, што је њихове породице довело у тежак материјални положај. Стално сиромашење становништва условило је драстичан пад епитрахијских прихода код свештеника. У току првих девет мјесеци од избијања рата, свештеници у парохијама, како се наводи у једном извјештају, „нијесу могли заслужити ни хелера, пошто су са истих удаљени и по разним мјестима затворени, а они пак, који су остали на парохијама, били су под таким надзором, да им је вршење парохијске службе веома отежано те нису могли залазити у парохије и зато су добијали врло мало епитрахијског прихода“.⁷¹ Свештеници су се жалили да је током 1916. године „наступила абнормална скупоћа“.⁷² Земаљска влада у Сарајеву упутила је 1917. године новчану помоћ свештенству од по 250 круна коју је добило 68 свештеника у Дабробосанској митрополији, 75 у Захумско-

⁶⁶ *Народно јединство*, бр. 58, 30. децембар 1918.

⁶⁷ *Исто*.

⁶⁸ Z. Šehić, *n. d.*, 37.

⁶⁹ Тако је, примјера ради, митрополит дабробосански Евгеније Летица оштро осудио агентат у Сарајеву, назвавши га дјелом заведених и слабоумних младића жељних славе. Летица је током рата више пута позивао православне вјернике да учествују у акцијама прикупљања помоћи аустроугарској војсци и хуманитарним друштвима за бригу о породицама рањених и погинулих војника; АМД, Несрећена дигитализована грађа, Окружница митрополита дабробосанског Евгенија Летице, 21. јули / 3. август 1914. Детаљније код: Боривоје Милошевић, „Дабробосански митрополит Евгеније Летица у Првом свјетском рату“; у: *Српска православна црква. Изазови и искушења кроз историју*, уредници Светозар Бошков, Борис Стојковски, Немања Девић и Предраг М. Вајагић (Нови Сад: Центар за историјска истраживања, Филозофски факултет; Бачка Паланка: Српска православна Црквена општина; Београд: Институт за савремену историју, 2023), 201–214.

⁷⁰ Опширнији приказ код: Б. Милошевић, *n. d.*

⁷¹ Архив Српске академије наука и уметности, Сремски Карловци (даље АСАНУК), Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 193, 14. 4. 1915.

⁷² АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 535, 10. 9. 1916.

херцеговачкој, 85 у Зворничко-тузланској и 94 у Бањалучко-бихаћкој.⁷³ Забрана рада српским школама имала је за посљедицу материјалне тешкоће учитеља који су остали ускраћени за берива, ратне доплатке и припомоћ у условима изузетне скупоће.⁷⁴

Током Првог свјетског рата заокружена је животна прича писца Петра Кочића. Склоњен је 24. фебруара 1914. године у Завод за умоболне у Београду, гдје је провео остатак живота. Након Кочићеве смрти 27. августа 1916, његовој супрузи Милки одређена је минимална годишња свота од 480 круна и 160 круна помоћи за дијете. Милка Кочић се јула 1916. године обратила Великом управном и просвјетном савјету у Сарајеву, наводећи: „Како је сада велика скупоћа, није ми могуће са садашњом потпором ни саму себе издржавати, а камоли да издржавам осим свога дјетета још моју млађу сестру и једног малодобног рођака мога супруга“. Интересе Милке Кочић заступао је митрополит бањалучко-бихаћки Василије Поповић, напомињући да је „остала без игдје ичега, те се сада на овој великој скупоћи у врло биједном стању налази“.⁷⁵

Делегација Вијећа за прехрану народа у Босни и Херцеговини је 10. марта 1918. године у Бечу предала цару Карлу меморандум са молбом босанскохерцеговачког становништва да се прехранбене прилике што прије поправе. Закључујући да је народ дошао до крајњих граница издржљивости и да почиње у већој мјери умирати од глади, Вијеће је замолило да се народу осигурају брашно, кукуруз и кромпир за прехрану у наредна четири мјесеца и да се за обраду земље на врјеме набави потребно сјеме. Молба цару потцртана је навођењем чињеница да је народ Босне и Херцеговине с највишом устрајношћу подносио све дотадашње тегобе рата, док су војници из Босне и Херцеговине на фронтима беспријекорним јунаштвом ратовали за одбрану монархије.⁷⁶

Глађу су током рата најтеже биле погођене социјално осјетљиве категорије, дјеца нарочито. Према подацима објављеним у штампи, а које треба узети са резервом, смртност дјеце по ратним годинама била је сљедећа: 1914. – 26.474, 1915. – 30.447, 1916. – 25.935 и 1917. – 18.130.⁷⁷ Већ крајем 1917. године свештеник Коста Станишић из Босанског Грахова упутио је молбу властима да се дјеца смјесте „на зимницу у плодније крајеве, јер се народ налази у беди и невољи“. Истицао је да „овдашњем народу пријети ужасна глад. Ове године (1917; *йрим. аушора*) жетва је била десет пута слабија, те се је надати још већем злу“.⁷⁸ Позив српским породицама у пограничним дијеловима Босне и Херцеговине да пријаве дјецу за одлазак у Хрватску, упућен преко котарских власти, није уродио жељеним плодом, па се Велики управни и просвјетни савјет 23. септембра 1917. године поново дописом обратио родитељима, на који су се они почели одазивати. У Приједору је основан сличан одбор за подручје сјеверозападне Босне, на челу с учитељицом Георгином Стојановић, кћерком угледног свештеника Симе Стојановића. Први транспорти са гладном дјецом из Херцеговине

⁷³ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 491, 22. 12. 1917.

⁷⁴ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 381, 17/30. 11. 1918.

⁷⁵ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 351, 25. 8. 1916.

⁷⁶ Z. Šehić, *n. d.*, 27.

⁷⁷ *Glas slobode*, br. 65, 21. avgust 1918.

⁷⁸ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 451, 25. 11. 1917.

кренули су пут Хрватске почетком септембра 1917. године⁷⁹ У њиховој пратњи налазио се владин подсекретар др Еуген Сладовић.⁸⁰

У Новом Саду је концем 1917. године основан одбор грађана који је позвао српско становништво у Бачкој, Барањи и Банату да на издржавање прими гладну дјецу из Босне и Херцеговине.⁸¹ Почетком 1918. године у Босну и Херцеговину је стигла информација да у Темишвару и другим мјестима у Банату постоји добра воља тамошњих грађана да на прехрану приме дјецу из покрајина, посебно ону из свештеничких и учитељских породица.⁸² *Средишњи Земаљски одбор за заштитију обдишељи мобилизираних и у райу иалих војника*, основан 1916. године у Загребу, покренуо је акцију збрињавања гладне дјеце са подручја Далмације и Истре у равничарске предјеле: Хрватску, Барању, Бачку, Банат и Срем. На челу одбора налазио се др Јосип Шиловић.⁸³ Акцију је прихватило најприје католичко свештенство, посебно фрањевци из Херцеговине, под утицајем фра Дидака Бунтића. Шиловић је јануара 1918. године боравио у Сарајеву, гдје се састао са надбискупом Јосипом Штадлером, провинцијалом фра Јозом Андрићем, реис-ул-улемом Џемалудином Чаушевићем и митрополитом Евгенијем Летицом, напоменувши том приликом да у Хрватској постоје мјеста за смјештај више хиљада угрожене дјеце.⁸⁴ Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву је 30. марта 1918. године упутио инструкције парохијским звањима у Босни и Херцеговини у којима је навео да је у посебним формуларима требало пописати дјечаке од 6 до 16 и дјевојчице од 6 до 12 година старости. Сваки транспорт угрожене дјеце требало је пријавити Земаљској влади најмање 14 дана прије пута. У сваком појединачном транспорту могло је бити до 600 дјеце.⁸⁵ Исти орган је априла 1918. године упозорио да међу избјеглом српском дјецом у Банату и Бачкој има оне која су била смјештена у неправославне породице што је могло имати „рђавих посљедица на њихов религиозни живот“.⁸⁶ Поједини родитељи били су незадовољни да су њихова дјеца, рођена у урбаним срединама, умјесто на занат или у школу, била принуђена да чувају стоку или раде тешке физичке послове.⁸⁷

Према информацијама *Средишњеи одбора за заштитију дјеце* у Загребу из јануара 1918. године, у плодније крајеве монархије могло се смјестити приближно 1.000 српске дјеце из мостарског, 600 из тузланског, 400 из бихаћког и 300 из бањалучког округа.⁸⁸

⁷⁹ АБиХ, ЗВ, бр. 169.591/1917. Детаљније о спасавању дјеце из Херцеговине код: Šimun Novaković, „Slanje hercegovačke дјеце tijekom Prvogа svjetskoga rata na prehranu u Hrvatsku u svjetlu dokumenata Arhiva Bosne i Hercegovine“, u: *100. obljetnica od zbrinjavanja gladne дјеце u Hercegovini 1917–2017*, urednik Mate Buntić (Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: HKUD Didak, 2020), 27–101.

⁸⁰ *Sarajevski list*, br. 230, 20. septembar 1917.

⁸¹ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 371, 18/31. 12. 1917.

⁸² АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 4, 27. 2. 1918.

⁸³ Agneza Szabo, „Josip Šilović, voditelj zbrinjavanja дјеце u vrijeme Prvogа svjetskog rata i utemeljitelj zaklade za kolonizaciju siročadi gladnih hrvatskih krajeva i zaklade siročadi naših iseljenika“, u: *Zbornik radova Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914–1918*, urednik Stjepan Prutki (Vukovar: Državni arhiv: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Područni centar: Ogranak Matice hrvatske; Osijek: Filozofski fakultet; Slavonski Brod: Udruga povjesničara i baštinka zavičajne starine Slavonije, Srijema i Baranje, 2016), 293–309.

⁸⁴ *Sarajevski list*, br. 26, 5. februar 1918.

⁸⁵ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 4, 30. 3. 1918.

⁸⁶ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 4, 16/29. 4. 1918.

⁸⁷ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 4, 19. 3. 1918.

⁸⁸ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, Земаљска влада за Босну и Херцеговину, бр. 7.405, 24. 1. 1918.

Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву је јуна 1918. године саопштио да се на прехрани у плоднијим дијеловима монархије налазило око 10.000 српске дјеце из Босне и Херцеговине те да је било простора за још најмање њих 1.500. Сва дјеца која су се спремала за пут морала су најприје бити вакцинисана против богиња.⁸⁹ Наиме, забиљежени су случајеви да је у транспортима било дјеце обољеле од туберкулозе коју, плашећи се заразе, удомитељи нису жељели прихватити.⁹⁰ У међувремену је Земаљска влада у Рељеву основала сиротиште за збрињавање српске дјеце у које су смјештана само сиромашна мушка дјеца узраста од шест до 11 година чији су очеви погинули у рату.⁹¹

Премда су многе српске породице тражиле од надлежних власти повратак своје дјеце, сложене прилике у Босни и Херцеговини из љета 1918. године то нису допуштале.⁹² Тек по окончању рата почела су се прва дјеца враћати својим домовима у Босну и Херцеговину, најчешће преко Босанског Брода, Приједора и Босанског Новог. Нису били ријетки случајеви да су поједине старатељске породице без дјеце усвојиле избјеглу дјецу, претходно у договору са њиховим родитељима или старатељима. Нажалост, у појединим срединама, избјегла дјеца била су препуштена сама себи, без адекватног старатељског надзора.⁹³

У литератури и изворима помињу се различите бројке укупног броја дјеце из Босне и Херцеговине која су током рата била смјештена ван граница покрајина. Према подацима Земаљске владе од 1. јуна 1918. године, ван граница Босне и Херцеговине смјештено је 11.652 дјеце, од чега 6.449 православних, 5.080 католика и 123 муслимана.⁹⁴ *Сарајевски лист* је јула 1918. године објелоданио податак о 12.961 дјетету смјештеном на прехрану ван граница Босне и Херцеговине, и то: 7.120 православних, 4.820 католика и 121 муслимана.⁹⁵ Према подацима Земаљске владе из 1919. године, на прехрану је смјештено 12.216 дјеце из Босне и Херцеговине.⁹⁶ Са простора Босанске Крајине највише дјеце било је из Петровца, Бање Луке, Бихаћа, Кључа, Санског Моста и Крупе.⁹⁷ Од укупног броја православних, највише их је уточиште пронашло у Бјеловару, Дарувару, Пожеги, Осијеку, Иригу, Сремским Карловцима, Старој Пазови, Сремској Митровици и Глини.⁹⁸ Није познат прецизан број дјеце која су преминула током боравка на прехрани. Из једног документа Великог управног и просвјетног савјета из 1918. године, без прецизног датума, сазнајемо да је са простора Бањолучко-бихаћке епархије преминуло 14 дјеце, најмлађе је имало двије, а најстарије 12 година.⁹⁹

⁸⁹ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 219, 22. 6. 1918.

⁹⁰ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 4, 13/26. 4. 1918.

⁹¹ АМД, Несрећена дигитализована грађа, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 362/1918.

⁹² АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 219, 24. јули / 6. август 1918.

⁹³ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 219, 1. 9. 1918.

⁹⁴ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, Земаљска влада за Босну и Херцеговину, бр. 110.385, 1. 6. 1918.

⁹⁵ *Sarajevski list*, br. 151, 16. VII 1918.

⁹⁶ АБиХ, ЗВ, 4.829/1919.

⁹⁷ Б. Милошевић, *н. г.* 197–198.

⁹⁸ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, Земаљска влада за Босну и Херцеговину, бр. 110.385, 1. 6. 1918.

⁹⁹ АСАНУК, Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву, бр. 4/1918. Списак умрле сиромашне дјеце која се налазе на прехрани у Монархији из бањолучко-бихаћке Епархије.

Према неким истраживањима, за вријеме Првог свјетског рата у Босни и Херцеговини животе је изгубило око 360.000 особа, односно 19% њене цјелокупне популације.¹⁰⁰

Објављени и необјављени извори:

Архив Босне и Херцеговине Сарајево

Заједничко министарство финансија

Земаљска влада (ЗВ)

Архив Завичајног музеја Градишка

Архив општине

Архив Митрополије дабробосанске Сарајево

Несређена дигитализована грађа

Архив Републике Српске Бања Лука

К. и. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka

Казнени списи

Окружна област Бања Лука

Архив Српске академије наука и уметности Сремски Карловци

Велики управни и просвјетни савјет у Сарајеву.

Архив Српске православне епархије Зворничко-тузланске

Дигитализована грађа

Културно-омладински центар Нови Град

Легат Милана Карановића

Вујасиновић, Славко. *Срби као њишице – мемоари*, приредио Симо Брдар. Бања Лука: Глас српски, 1994.

Пилиповић, Радован (прир.), *Српска православна црква у Првом свјетском рату 1914–1918.*

Одабрана докуменџа. Београд: Архив Српске православне цркве, 2014.

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – godina 1915. Сарајево: Земаљска влада, 1916.

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – godina 1918. Сарајево: Земаљска влада, 1919.

Ilić, Milan. *Opraštanje sa životom jajačkog пароха*. Бања Лука: Независни универзитет; Јајце: Друштво за заштиту културно-повјесних и природних вриједности, 2011.

Spomemica o patriotskom radu nastavnih zavoda u Bosni i Hercegovini za Svjetskog rata. Сарајево: Земаљска влада, 1916.

Литература:

Вујчић, Бојан. *Почейџак Првој свјетској рату и његов ујишицај на животи у Босанској Градишци*.

Градишка: Завичајни музеј; Бања Лука: Истраживачки центар „Искон“, 2014.

Вујчић, Бојан. *Сџрадање сџановника Босанске Градишке у ратуној 1915. години (с осврџиом на лоџор Арад)*. Градишка: Завичајни музеј, 2015.

Микић, Ђорђе. *Бања Лука на Крајини хвала*. Бања Лука: Општина Бања Лука: Институт за историју, 1995.

Милошевић, Боривоје. *Српска православна црква и свешџенсџтво у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*. Вишеград: Андрићев институт, Одељење за историју, 2016.

---

¹⁰⁰ Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918–1925. Privredni i politički razvoj* (Сарајево: Institut za istoriju, 1991), 47.

- Милошевић, Боривоје. „Дабробосански митрополит Евгеније Летица у Првом свјетском рату“.
у: *Српска православна црква. Изазови и искушења кроз историју*. Уредници Светозар Бошков, Борис Стојковски, Немања Девих и Предраг М. Вајагић, 201–214. Нови Сад: Центар за историјска истраживања: Филозофски факултет; Бачка Паланка: Српска православна Црквена општина; Београд: Институт за савремену историју, 2023.
- Торовић, Владимир. *Црна књиџа. Пајџње Срџа Босне и Херџеџовине за време свџтској рајџа 1914–1918*. Београд: Сарајево, 1920.
- Шехић, Нусрет. „Превирања на селу и у радничком покрету у Босни и Херџеговини поткрај Првог свџтског рата и у првој години новостворене Краљевине СХС“, *Прилози*, 22, (1986), 131–176.
- Шовљаков, Мара. *Глад у Босни и Херџеџовини и смеиџање 10.000 геџе у Карловачку миџројолију 1917–1920*. Бања Лука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске; Нови Сад: Архив Војводине; Ужице: Историјски архив, 2021.
- Brkljača, Seka. „Dirigovani друшвени живот града у totalnom ratu – Sarajevo od 1914. do 1918. godine“, *Prilozi*, br. 46, (2017), 99–116.
- Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Knj. 1*. Sarajevo: Institut za istoriju: Oslobođenje, 1990.
- Malčić, Hrvoje, Gabelica, Mislav. „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata“. u: *Fra Didak Buntić – џovjek i djelo*. Urednici Stipe Tadić i Marinko Šakota, 231–272. Zagreb: Institut друшвених зnanosti „Ivo Pilar“, 2009.
- Mikić, Đorđe. *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini: 1914–1918*. Banja Luka: Nezavisni univerzitet, 2011.
- Novaković, Šimun. „Slanje hercegovačke djece tijekom Prvoga svjetskoga rata na prehranu u Hrvatsku u svjetlu dokumenata Arhiva Bosne i Hercegovine“. u: *100. obljetnica od zbrinjavanja gladne djece u Hercegovini 1917–2017*. Urednik Mate Buntić, 27–101. Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: HKUD Didak, 2020.
- Plaschka, Richard, Haselsteiner, Horst, Suppan, Arnold. *Innere Front. Militärasistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie, 1918*, Bd 1. Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1974.
- Szabo, Agneza. „Josip Šilović, voditelj zbrinjavanja djece u vrijeme Prvoga svjetskog rata i utemeljitelj zaklade za kolonizaciju siročadi gladnih hrvatskih krajeva i zaklade siročadi naših iseljenika“. U: *Zbornik radova Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914–1918*. Urednik Stjepan Prutki, 293–309. Vukovar: Državni arhiv: Institut друшвених зnanosti „Ivo Pilar“; Područni centar: Ogranak Matice hrvatske; Osijek: Filozofski fakultet; Slavonski Brod: Udruga povjesničara i baštinika zavičajne starine Slavonije, Srijema i Baranje, 2016.
- Šehić, Nusret. *Bosna i Hercegovina 1918–1925. Privredni i politički razvoj*. Sarajevo: Institut za istoriju, 1991.
- Šehić, Zijad. „Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Austro-Ugarske monarhije u posljednjoj godini rata“, *Historijska traganja*, br. 3, (2009), 23–50.
- Užičanin, Salkan. „Privredne prilike u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog rata“, *Historijska misao*, 2, (2016), 69–95.
- Užičanin, Salkan. „Preživjeti rat – prehrambene muke stanovništva Bosne i Hercegovine 1917. godine“, *Historijska misao*, 8, (2024), 59–88.

Периодика:

Вјесник, Сарајево

Врџаске новине, Бања Лука

Народно јединство, Сарајево

Политика, Београд

Глас слободe, Сарајево

Sarajevski list, Сарајево

BORIVOJE MILOŠEVIĆ
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy, Department of History

THE FAMINE YEARS IN BOSNIAN KRAJINA 1914–1918

Summary

The beginning of the Austro-Hungarian aggression against the Kingdom of Serbia in the summer of 1914 marked the acquiring of a series of political and economic measures by the Austrian-Hungarian authorities, which were aimed at ensuring peace and order behind the front, enabling unhindered supply of the army at the front, maintaining a high level of public support for the war operations, and preventing or sanctioning any kind of public support for the enemy. The territory of Bosnia and Herzegovina represented a human and raw material base for waging a long and exhausting war. War devastation, military mobilization of the part of the population being able to work, and a large number of refugees left villages and cities without sufficient labour, so women and children were forced to replace men in industry or in agricultural work. During the war, a lot of foundations, trusts, and societies were established in Bosnia and Herzegovina with the aim of collecting aid for the families of the wounded or killed Austrian-Hungarian soldiers, and by participating in these actions, citizens were required to prove their political loyalty. The authorities were not entirely satisfied with the involvement of the Serbs in humanitarian actions aimed at helping the army at the front, noting that the Serbian population sympathized with the enemy. During the war, the most vulnerable groups were hit hardest by hunger, especially children. During 1918, a large-scale campaign was organized to transport vulnerable children from Bosnia and Herzegovina to the parts of Austria-Hungary that did not have any problems with food shortages. It was not uncommon for individual foster families without children to adopt refugee children, in advance of their parents or guardians.

Keywords: Bosnian Krajina, Bosnia and Herzegovina, World War I, famine, poverty, refugees.